

УДК

**КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО ТОТАЛІТАРНОГО
ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПІВ Ф. КАСТРО ТА У. ЧАВЕСА)**

КАЛИЩУК ДІАНА МИКОЛАЇВНА

Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджуються характерні особливості сучасного тоталітарного дискурсу, виділяються його базові концепти, окреслюється роль концептів у впливі на масового адресата, аналізуються особливості та засоби актуалізації та наповнення базових концептів сучасного тоталітарного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, тоталітарний дискурс, концепт, вождь, боротьба, імперіалізм, ворог, революція.

**КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СТРУКТУРА СОВРЕМЕННОГО
ТОТАЛИТАРНОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ ВЫСТУПЛЕНИЙ Ф.
КАСТРО И У. ЧАВЕСА)**

КАЛИЩУК ДИАНА НИКОЛАЕВНА

В статье исследуются характерные особенности современного тоталитарного дискурса, выделяются его базовые концепты, описывается роль концептов при влиянии на массового адресата, анализируются особенности и способы актуализации базовых концептов современного тоталитарного дискурса.

Ключевые слова: политический дискурс, тоталитарный дискурс, концепт, вождь, борьба, империализм, враг, революция.

**CONCEPTUAL STRUCTURE OF MODERN TOTALITARIAN DISCOURSE
(ILLUSTRATED BY F. CASTRO AND H. CHAVEZ'S SPEECHES)**

DIANA KALISHCHUK

In the article the peculiarities of modern totalitarian discourse are investigated, the basic concepts of totalitarian discourse are defined, the role of concepts in the process of influencing the addressee is highlighted, the peculiarities and means of expressing the basic concepts of modern totalitarian discourse are analysed.

Key words: political discourse, totalitarian discourse, concept, leader, fight, imperialism, enemy, revolution.

Актуальність дослідження. Жоден політичний режим не може існувати без комунікації. Мова потрібна політикам для того, щоб інформувати, давати вказівки, переконувати. Специфіка політики, на відміну від інших сфер людської діяльності, полягає в її, передусім, дискурсивному характері, оскільки велика кількість політичних дій є, власне, мовленнєвими діями. Не випадково деякі вчені вважають, що політична діяльність узагалі зводиться до мовленнєвої діяльності [Dieckman 1975; Edelman 1988]. Саме слово стає

основним інструментом політичної боротьби. Мова політики – це особлива знакова система, призначена саме для політичної комунікації: для вироблення суспільного консенсусу, прийняття й обґрунтування політичних та соціально-політичних рішень [Бар, Казак 1991, с. 6]. Оскільки мовна реальність може структуруватися двома способами – тоталітарним і демократичним [Шейг, 40] – то видається доцільним розрізняти демократичний політичний дискурс та тоталітарний політичний дискурс.

Постановка проблеми. Тоталітарний політичний дискурс має низку характерних особливостей, які різнять його від демократичного політичного дискурсу. Один із комунікативних вимірів, важливих для типології політичного дискурсу, – це варіювання його ознак за шкалою „монологічність – діалогічність” [Шейг, с. 61]. Якщо в тоталітарному політичному дискурсі діалогічність має тільки зовнішній характер – у комунікативну практику вводяться атрибути, які створюють видимість діалогу – то політичний діалог в країнах з розвинутою демократією наближається до природного діалогу, зорієнтованого на пріоритет особистості, а не соціального інституту [Там само, с.62]. Монологічний за своєю суттю тоталітарний дискурс базується на прагматичних принципах авторитету й лояльності. Для монологічного спілкування характерне узаконене порушення діалогічних максим співпраці або суперництва. В тоталітарному суспільстві комунікація завжди однонаправлена: вождь звертається до народу; влада, яка диктує особистості; держава, яка маніпулює масами. Зворотний зв'язок допускається тільки у вигляді оплесків (які переходять в овації) чи повідомлень у пресі [Шакірова].

Мова тоталітарного суспільства – це мова пропаганди. Будь-яка інша функція мови, крім пропагандистської, заборонена, оскільки всі сфери суспільного життя, а особливо ЗМІ, працюють на підтримання суспільного ладу. В тоталітарній державі соціальна комунікація характеризується високою роллю ритуального аспекту. Все суспільство перестає жити в реальному просторі із загальноприйнятими нормами поведінки і занурюється у міфічний простір, де народ поклоняється харизматичному вождю, а слово знову набуває

магічної сили. Важливість основного, денотативного значення слова послаблюється і втрачається, денотативне значення замінюється конотативним, яке тепер стає провідним. Водночас відбувається і процес трансформації значення слова, нерідко на його антонімічне. Таким є механізм будь-якої пропаганди [Шакіп]. Наприклад:

*...I thank you for your presence and for the moral support you are providing for this **struggle for peace**. I urge you not to give up fighting for this. In this **struggle**, as in many others in years past, victory is possible* [Fidel Castro's Speech to Students of Cuba. September 4, 2010. – <http://www.havanatimes.org/?p=28748>].

*...we must always remember ... that between the strong and the weak, freedom is oppressed. That's why the Empire speaks of freedom; **it's the freedom to oppress, to invade, to kill, to annihilate, and to exploit*** [Hugo Chavez. December 18, 2009. – <http://climateandcapitalism.com/?p=1414>].

Як видно із наведених прикладів, поняття війни і миру не розділяються, а концепт свобода наділяється рисами, які взагалі не входять до його структури.

Тоталітарний дискурс є близьким до релігійного, оскільки спирається на релігійні архетипи свідомості (жертвність, поклоніння божеству, віру у „світле майбутнє”). Політичний лідер сприймається як божество, наділене надприродними можливостями й видатними якостями і водночас є недосяжним для діалогу.

У сучасному демократичному дискурсі дистанція між лідером і масами скорочується завдяки ЗМІ – кожен крок президента відслідковується публічно, в той час як в тоталітарних режимах ця політична дистанція поглиблюється й таким чином зумовлює авторитарність політичного слова / тексту, що підкреслює беззаперечний авторитет його автора [Шейг, с.60].

Мета тоталітарного дискурсу – здійснити психологічний тиск на партнерів по комунікації, що включає вербальні й позалінгвальні компоненти комунікації і, як правило, супроводжується порушенням принципу ввічливості та максим комунікації, що вказує на авторитарність тоталітарного дискурсу. Ілюція адресанта спрямована на пригнічення, домінування та тиск. На

змістовному та інтенціональному рівнях авторитарні особистості переважно переконані у власній правоті, створюють егоцентровану, конфліктну ситуацію, виявляють тенденцію чіткого оформлення думки, використовують директивні мовленнєві акти [Крючк, с.2-3].

Серед комунікативних засобів тоталітарного дискурсу широко використовується форма майбутнього часу. Тоталітарна мова, якою послуговується тоталітарне суспільство, здатна реалізовуватись тільки в майбутньому часі, позаяк спирається на релігійний мотив страждання зараз заради щасливого майбутнього завтра. Така жертвовність повинна бути підкріплена певними психологічними механізмами. Майбутній час переносить акцент з повсякденних проблем на майбутні перемоги, орієнтуючи людей на досягнення результату – перемогу за будь-яку ціну. Ефект навіювання досягається також багаторазовим повторюванням одного слова чи однієї фрази як «мантри», особливо це стосується гасел, які виголошує вождь і за ним починає вигукувати натовп. Наприклад:

Fifty years of blockade seemed too little to the favourites. Change! Change! Change! They all cried in unison [Reflections by Comrade Fidel. February 21, 2008. – <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2008/ing/f210208i.html>].

Одним з лексико-синтаксичних маркерів тоталітарно-авторитарного дискурсу є використання засобів вираження категорії негативності, які сприяють досягненню категоричного ефекту [Крючк, с. 8]. Для демократичного дискурсу характерним є уникання заперечень, негативних конструкцій, в той час як у тоталітарному дискурсі часто простежуємо велику концентрацію засобів вираження негативності навіть у одній репліці, що робить його різким, авторитарним, категоричним. Наприклад:

*In light of this, it's **no** surprise that there is **no** democracy in the world and here we are again faced with powerful evidence of global imperial dictatorship. ... almost **nobody** wants to mention it: Capitalism is the spectre, almost **nobody** wants to mention it. ... But hey, they **didn't allow** us to speak, so **do not count** these minutes*

please, Mr. President [Hugo Chavez. December 18, 2009. – <http://climateandcapitalism.com/?p=1414>].

Використання прикметників, що виражають особисту оцінку, особливо з негативною конотацією, та прикметників у найвищому ступені порівняння теж є одним з лексичних маркерів тоталітарного дискурсу. Наприклад:

*... it's the **false** democracy of elites, and, I would say, a **very original** democracy that's imposed by weapons and bombs and firing weapons* [Rise Up Against The Empire By Hugo Chavez. – <http://www.counterpunch.org/chavez09202006.html>].

*I also received a great number of opinions collected in the streets through reliable methods, which almost without exception and in a very spontaneous way conveyed the **deepest** feeling of solidarity* [Reflections by Comrade Fidel. February 21, 2008. – <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2008/ing/f210208i.html>].

Негативно забарвлені прикметники свідчать про надмірну увагу адресанта до власних суджень, домінування його оцінок над думкою партнера по комунікації. Наявність прикметників у найвищому ступені порівняння підтримує риторику возвеличення (себе, своєї країни, вибраного курсу і т.ін.) та гіперболізації, – т.зв звану «риторику перемоги» [Шакірова]), характерну для тоталітарного дискурсу.

Одним із вербальних маркерів політичного дискурсу є використання займенників. Якщо представники демократичного суспільства дуже обережно використовують **займенник першої особи однини I** (особливо при відповіді на „незручні” питання, намагаючись уникнути відповідальності за певні вчинки), то у тоталітарному дискурсі цей займенник використовується надзвичайно часто, що створює егоцентрованість висловлювання [Крючок, с.8] та характеризує мовця як авторитарну особистість, яка надто багато уваги виявляє до власної особи і не бажає рахуватися з партнерами по комунікації. Наприклад:

*...the modest message **I** wrote to the Cuban people on Monday, February 18, was widely and easily disseminated. As from 11 o'clock in the morning **I** started to*

receive concrete news. The previous night I had slept like never before. I had a clear conscience and I had promised myself a vacation [Reflections by Comrade Fidel. February, 2008. – <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2008/ing/f210208i.html>].

При аналізі політичного дискурсу особливу роль відіграють концепти, адже вмале оперування концептами сприяє досягненню поставленої мети – здійснити вплив на адресата. Дослідження концептів дає можливість зрозуміти суть політичних процесів і спрямованість мовленнєвих дій у сфері політики, а також істинні цілі і смисл висловлювань політичних діячів. Концепти містять цінності та ідеї, до яких зазвичай апелюють політики у своїх промовах [я, с.92]. Концепт тлумачимо як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [кр сл, с. 90], яка є лінгвістичним вираженням цінності. Цінності утворюють концептуальну основу політичного мовлення, ціннісні категорії, які містяться в центрі політичної комунікації – це когнітивні конструкти, які визначають поведінку людини і її сприйняття дійсності, формують оцінку подій і розділяють її оточення на друзів та ворогів [я, с.92].

Важливими особливостями всіх концептів політичного дискурсу є абстрактність, розмитість семантичного значення, здатність до переосмислення й заміни іншими концептами. У сучасному тоталітарному дискурсі за допомогою методів контент- та концептуального аналізу виокремлюємо низку базових концептів, до яких належать концепти „**боротьба**”, „**революція**” та „**своє коло**”.

Концепт „**боротьба**” у сучасному тоталітарному дискурсі актуалізується, передусім, лексемами *fight, struggle, battle, war* та похідними від них. Основні ознаки, закріплені за цими лексемами у тлумачних словниках, це – протистояння комусь, суперечка з кимсь, боротьба/битва за щось, боротьба/битва з кимсь, боротьба/битва проти чогось/когось, війна, напад [словники]. Заклики до боротьби у буквальному розумінні цього слова – зі зброєю в руках – надзвичайно поширені у тоталітарному дискурсі. Наприклад:

We have to strengthen ourselves, our will to do battle, our awareness. We have to build a new and better world [Rise Up Against The Empire By Hugo Chavez. – <http://www.counterpunch.org/chavez09202006.html>].

... thanks to the Apostle of our Independence and to the blood spilt by dozens of thousands of patriots in three wars of Independence, we have really been preceded by a history which inspired our struggles. ... the time humankind has to fight this battle is incredibly limited. Throughout more than three months of unceasing struggle I modestly made an effort to reveal, to an inattentive world, the terrible dangers that threaten human life on our planet [Fidel Castro's Speech to Students of Cuba. September 4, 2010. – <http://www.havanatimes.org/?p=28748>].

Заклик до боротьби дає змогу консолідувати націю з допомоги єдиної ідеї (*our struggles, our will to do battle* – лексеми *our, we*) – весь народ підіймається в одному пориві, аби завоювати світле майбутнє, всі жертви (*the blood spilt by dozens of thousands of patriots*), виправдані майбутнім добробутом та процвітанням.

Лексема *revolution*, яка є надзвичайно поширеною у тоталітарному дискурсі, не входить до концепту „**боротьба**”, а радше позначає початок нової ери в житті країни (міф, на якому базується уся система цінностей тоталітарного режиму), зміну устрою, яка започаткувала суспільний лад, який зараз треба захищати. Можна стверджувати про наявність концепту „**Revolution**” у сучасному тоталітарному суспільстві, який володіє надзвичайно потужним потенціалом для здійснення впливу на аудиторію. Наприклад:

The Revolution put an end to those horrors and it is because of that that we are able to meet here on this September morning [Fidel Castro's Speech to Students of Cuba. September 4, 2010. – <http://www.havanatimes.org/?p=28748>]. ... *to my dearest compatriots, who have recently honored me so much by electing me a member of the Parliament where so many agreements should be adopted of utmost importance to the destiny of our Revolution* ... [Message From The Commander In Chief. February 18, 2008. – <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2008/ing/f180208i.html>].

Саме поняття боротьби передбачає, що суспільство структурується шляхом побудови опозиції „свій – чужий”, яка є однією з базових когнітивних категорій у дискурсі. Поділ світу на своє та чуже завжди був однією з найважливіших операцій у процесі осмислення світу людиною. Роль базових бінарних архетипних опозицій, таких як добро – зло, світло – морок, життя – смерть, все ще залишається надзвичайно значущою. Кожен політичний режим прагне до заміни архетипів мовлення на штучно створені. Основними концептами категорії „своє коло” в тоталітарному дискурсі є опозиційно представлені одиниці „свій” та „чужий (ворог)”. Розмежування свого й чужого відбувається на основі символів добра і зла, що відповідають моделі світу мовця. За межами власного „священного (сакрального) простору” знаходиться ворожий світ.

Концепт „ворог” у сучасному тоталітарному дискурсі актуалізується лексемами *the Empire, America (the United States of America), imperialism, capitalism, the rich*. Наприклад:

*The hegemonic pretensions of **the American empire** are placing at risk the very survival of the human species. ... because the rest of us are standing up, all those who are rising up against **American imperialism**, who are shouting for equality, for respect, for sovereignty of nations* [Rise Up Against The **Empire** By Hugo Chavez. – <http://www.counterpunch.org/chavez09202006.html>].

*Socialism, this is the direction, this is the path to save the planet, I don't have the least doubt. **Capitalism** is the road to hell, to the destruction of the world. ...I want to recall: the 500 million **richest people**, ... this is seven percent of the world's population. This seven percent is responsible for 50 percent of emissions, while the poorest 50 percent accounts for only seven percent of emissions. ... **The rich** are destroying the planet* [Hugo Chavez. December 18, 2009. – <http://climateandcapitalism.com/?p=1414>].

*That year, at once difficult and promising for the Revolution, the unity of people, the Party and the State were essential to continue moving forward and to face the declared **threat of a military action by the United States**. ... Cuba's five Heroes,*

imprisoned by the Empire, are to be held up as examples for the new generations [Fidel Castro's Speech To The National Assembly. December 27, 2007. – <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2007/ing/f271207i.html>].

Як бачимо, на „ворога” покладається цілковита відповідальність за абсолютно усі проблеми та негаразди, причому не тільки у межах власної держави, власного простору, а за її межами – у світовому масштабі.

До концепту „свій” у сучасному тоталітарному дискурсі належать товариші, співвітчизники, соратники у війні зі злом (зі світовою Імперією зла), які стоять пліч-о-пліч з вождем у нелегкій боротьбі за світле майбутнє не тільки своєї країни, а й усього світу. Наприклад:

... my salute of course, to Comrade President Evo Morales, who is there, President of the Republic of Bolivia. ... Now certainly, as the Bolivian comrade said, that is not democratic, it is not inclusive [Hugo Chavez. December 18, 2009. – <http://climateandcapitalism.com/?p=1414>].

Dear compatriots: Last Friday, February 15, I promised you that in my next reflection I would deal with an issue of interest to many compatriots [Message From The Commander In Chief. February 18, 2008. – http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/2008/ing/f1802_08i.html]. *My dear comrades ... I am accompanied by the memory of so many comrades whom I knew exactly 65 years ago ...* [Fidel Castro's Speech to Students of Cuba. September 4, 2010. – <http://www.havanatimes.org/?p=28748>].

Як видно з наведених вище прикладів, „свої” (comrades, compatriots) є не тільки межах власного простору, а й за його межами, якщо поділяють „наші” погляди та підтримують у битві. Ця „битва” є великою місією порятунку людства перед усім світом, яка випала на долю Куби / Венесуели / іншої тоталітарної держави і здійснити цю місію – їх „священний” обов'язок перед наступними поколіннями. Наприклад:

It would not seem to be possible that a country as small as Cuba would be seen forced to carry the weight of the struggle against those who have globalized and submitted the world to an inconceivable plunder, and have imposed a system which

today is threatening the very survival of humankind [Fidel Castro's Speech to Students of Cuba. September 4, 2010. – <http://www.havanatimes.org/?p=28748>].

History calls us to unite and fight. If capitalism resists, we are obliged to take up a battle against capitalism and open the way for the salvation of the human species. It's up to us, raising the banners of Christ, Mohammed, equality, love, justice, humanity, the true and most profound humanism. If we don't do it, the most wonderful creation of the universe, the human being, will disappear [Hugo Chavez. December 18, 2009. – <http://climateandcapitalism.com/?p=1414>].

Отже, з наведеного вище аналізу робимо висновок, що тоталітарний дискурс має монологічне спрямування: зворотній зв'язок з адресатом не передбачений. Лексико-синтаксичними маркерами сучасного тоталітарного дискурсу, які вказують на його авторитарність, є використання повторів, майбутнього часу, заперечних форм, прикметників з негативним забарвленням та у найвищому ступені порівняння, надзвичайно широке використання займенника *I*. Серед базових концептів сучасного тоталітарного політичного дискурсу – це концепти „боротьба”, „революція” та „своє коло”. Апеляція саме до цих концептів та проаналізовані засоби їх актуалізації дають підстави твердити, що тоталітарний дискурс є авторитарним, егоцентрованим, агресивним, різким, категоричним. Маніпулятивний потенціал кожного з описаних концептів надзвичайно високий, тому глибший аналіз особливостей їх актуалізації видається перспективним для подальшого дослідження.

Література

1. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М.: Знание, 1991. – 42 с.
2. Каліщук Д. М. Актуалізація концепту „свобода” у сучасному англomовному політичному дискурсі / Д. Каліщук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія „Філологічні науки”. – № 8. – Луцьк, 2010. – С. 91-95.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Под редакцией Кубряковой Е. С. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.

4. Крючкова П. Г. Авторитарний дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) / П. Г. Крючкова // Автореф. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. – Київ, 2003. – 21 с.
5. Шакирова Н. Ю. Язык тоталитарного общества как механизм политического подавления личности / Н. Ю. Шакирова // Вопросы психолингвистики. – Вып. 3. – Москва: Институт Языкознания РАН, 2006. – с. 144 – 153.
6. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. Шейгал. – М.: ИТДГЛ „Гнозис”, 2004. – 326 с.
7. Dieckman W. Politische Sprache, politische Kommunikation: Vorträge, Aufsätze, Entwürfe / W. Dieckman. – Heidelberg: Winter, 1981. – 279 S.
8. Edelman M. Constructing the Political Spectacle / M. Edelman. – Chicago: University of Chicago Press, 1988. – 137 p.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education Ltd., Edinburgh Gate, Harlow, 2000. – 1668 p.
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford University Press, 2001. – 1422 p.
11. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. – Springfield, Massachusetts, USA, 1986. – 2662 p.